Jyri Lavikainen, VTM, tutkija, Ulkopoliittinen instituutti

Ukrainan sota ja sen vaikutukset Suomelle

Lausunto Puolustusvaltiokunnalle 8.3.2022

Päätöksentekokoneisto Venäjällä, Putin ja hänen lähipiirinsä

Venäjästä on tullut Vladimir Putinin diktatuuri. Venäjän autoritaarinen kehitys on kiihtynyt Putinin vuonna 2012 alkaneesta kolmannesta presidenttikaudesta lähtien, mutta hänen on yleensä arvioitu tarvitsevan eliitin tukea oman asemansa varmistamiseksi ja maan johtamiseksi. Putinia on aiemmin pidetty tasapainottavana voimana eliitin kovan ja pehmeämmän linjan kannattajien välillä, ja jopa eräänlaisena Venäjän managerina.

Päätös uudesta hyökkäyksestä Ukrainaan osoitti, että Putin voi tehdä Venäjän kohtalon kannalta ratkaisevia päätöksiä kysymättä asiasta eliitiltään tai edes kertomatta heille päätöksestään etukäteen. Vahvistamattomien tietojen mukaan edes presidentinhallinnon virkamiehet eivät tienneet hyökkäyspäätöksestä etukäteen, vaikka juuri tämän viranomaisen vastuulla on toimia Venäjän poliittisen järjestelmän hermokeskuksena ja tuottaa presidentille tietoa päätöksenteon tueksi. Juuri kyky itsevaltaisiin päätöksiin tekee Putinista diktaattorin autoritaarisen hallitsijan sijaan.

Hyökkäystä edeltäneessä televisioidussa turvallisuusneuvoston (jonka pitäisi olla toimija, jossa kansallisen turvallisuuden ja ulkopolitiikan suurista linjoista päätetään) kokouksessa osa neuvoston jäsenistä, mukaan lukien ulkoministeri Sergei Lavrov ja ulkomaantiedustelun johtaja Sergey Naryškin, ei halunnut antaa tukea edes Donbasin alueen niin sanottujen tasavaltojen tunnustamiselle. Tilaisuudessa tapahtunut Naryškinin julkinen nöyryytys osoitti, ettei Putin ole kiinnostunut käymään avointa keskustelua vaihtoehdoista. Lisäksi ulkomaantiedustelua on pidetty Venäjän tiedustelupalveluista ammattitaitoisimpana. Nöyryytyksen kohdistaminen henkilöön, jolla pitäisi olla Venäjän viranomaisista paras tieto Ukrainan sisäisistä oloista ja taistelutahdosta (joka länsimaissakin yleisesti tiedettiin korkeaksi), viittaa siihen, että Putin ei edes halua käyttöönsä epämiellyttävää tietoa Venäjän heikkouksista tai vastustajan vahvuuksista. Asiasta on liikkunut aiemminkin vahvistamatonta tietoa. Putin eronnee siten toimintatavaltaan siten esikuvastaan, Neuvostoliittoa johtaneesta Juri Andropovista, joka kovan miehen maineestaan huolimatta halusi, että hänelle kerrotaan totuus kaikissa oloissa.

Hyökkäyspäätöksestä hyvissä ajoin perillä olleita henkilöitä ovat todennäköisesti puolustusministeri Sergei Šhoigu, asevoimien yleisesikunnan päällikkö Valeri Gerasimov ja muut korkea-arvioiset sotilaat, joita tarvittiin hyökkäyspäätöksen toteuttamiseksi. Jos Putin noudatti samaa periaatetta kuin Krimin valtauksesta tehdyssä päätöksessä (josta päätti eri tietojen mukaan joko kolme tai neljä ihmistä Putinin lisäksi), myös turvallisuusneuvoston pääsihteeri Nikolai Patrušev ja sisäisestä turvallisuudesta vastaavan FSB:n johtaja Aleksandr Bortnikov saattoivat olla mukana päätöksenteossa. Molemmat ovat KGB-taustaista, kovan linjan kannattajia ja uskovat tai ainakin levittävät erilaisia teorioita Yhdysvaltojen pyrkimyksestä tuhota tai hajottaa Venäjä.

Virheellinen, epäsuosittu ja Venäjälle vahingollinen päätös hyökkäyksestä kyseenalaistaa väistämättömästi Putinin kyvyn johtaa maataan. Putinin on siten oltava huolissaan asemastaan, jos sota etenee huonosti. Venäjällä on tarkoituksella hajautettu turvallisuusviranomaisten toimivaltaa, jotta yksi toimija ei kykenisi haastamaan presidenttiä tai syöksemään häntä vallasta. Nykytilanteessa realistisin vaihtoehto Putinille on silti hallita jatkossa sekä Venäjää että omaa eliittiään pelolla.

Venäjän ydinasedoktriini

Venäjän ydinasedoktriinia käsitellyt ohjausasiakirja julkistettiin vuonna 2020. Lisäksi Venäjällä on julkaistu muitakin asiakirjoja, joissa on ydinasepidäkettä koskevia artikloja. Tärkeistä ohjausasiakirjoista on myös salaiset versiot, ja ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa asiakirjojen julkaisu palvelee aina Venäjän poliittisia päämääriä.

Ydinaseet ja ydinasepidäke ovat yksi osa Venäjän laajempaa strategisen pidäkkeen järjestelmää, johon sisältyy myös ”ei-ydinasepidäke”, joka on määritelty yhdistelmäksi ulkopoliittisia, sotilaallisia ja sotilasteknisiä keinoja estää aggressiota. Ydinaseiden ja pidäketoimien tarkoituksena ei ole ehkäistä pelkästään ydinaseilla käytävää suurhyökkäystä Venäjää vastaan vaan ennaltaehkäistä kaikkia ei-toivottuja konflikteja ja pitää toivotut konfliktit Venäjän hallinnassa. Pidäketoimia toteutetaan keskeytyksettä sodan ja rauhan aikana. Venäjän ydinasedoktriinin julkinen versio ja sen julkaisu on itsessään osa ei-ydinasepidäkettä, sillä asiakirjan julkaisun tarkoituksena on ohjata vastapuolen päätöksentekoa Venäjän toivomaan suuntaan.

Venäjän ydinasedoktriinista on eroteltava kaksi asiaa: ydinasepidäkkeen toimintalogiikka ja doktriinissa annetut perusteet ydinaseiden mahdolliselle käytölle. Ydinasedoktriinissaan Venäjä ilmoittaa ydinasepidäkkeen toiminnan olevan on jatkuvasti käynnissä. Venäjän toistuva ydinaseilla uhkailu on näkyvin osa tätä pideketoimintaa. Käynnissä olevan hyökkäyksen yhteydessä sitä on hyödynnetty toistaiseksi seuraavilla tavoilla: 1) Putinin hyökkäyksen alkua seuranneessa puheessa, jossa hän uhkasi sotaan puuttuvia ulkovaltoja ennennäkemättömillä seurauksilla; 2) Putinin määräyksessä strategisen pidäkkeen joukkojen erityisestä taisteluvalmiudesta, jota perusteltiin länsimaiden epäystävällisillä lausunnoilla ja sanktioilla. Lisäksi ulkoministeri Lavrov on syyttänyt länsimaita ydinsodan lietsomisesta. Pidäketoimet suunnattiin siten länsimaihin, eikä Ukrainaan. Toistaiseksi ydinasepidäkkeellä on pyritty siis estämään länsimaiden puuttuminen Ukrainan sotaan. Venäjä on kuitenkin myös syyttänyt Ukrainaan ydinaseiden tavoittelusta, joka luo pohjan jatkaa kertomusta syyttämällä Ukrainaa aikeista käyttää ydinaseita.

Ydinasedoktriinissaan Venäjä ilmoittaa voivansa käyttää ydinaseita, jos sitä vastaan isketään joukkotuhoaseilla, ja jos ydinaseiden vastaiskukyvyn kannalta kriittisiä järjestelmiä vastaan isketään muilla keinoilla. Lisäksi Venäjä ilmoittaa voivansa käyttää ydinaseita, jos se joutuu valtion olemassa-oloa uhkaavan tavanomaisin asein käytävän hyökkäyksen kohteeksi. Kaikki doktriinissa annetut perusteet ydinaseiden käytölle edellyttävät aseellista sotaa Venäjää vastaan. Ydinaseiden käytöstä päättää presidentti, mutta päätös edellyttää myös asevoimien yleisesikunnan johtajan ja puolustusministerin hyväksyntää.

Venäjän ydinaseiden käyttökynnystä on analysoitu useissa tutkimuksissa. Tyypillisesti Venäjän odotetaan pyrkivän pakottamaan vihollinen vetäytymään säätämällä tämän kärsimää vahinkoa juuri tarpeeksi perääntymisen aikaansaamiseksi, mutta ei niin paljon, että vihollinen päättäisi vastata iskuun omilla ydinaseillaan. Ydinaseen käyttö olisi viimeinen keino, ja sitä edeltäisi todennäköisesti laaja hyökkäys konventionaalisilla täsmäaseilla, jonka jälkeen siirryttäisiin rajoitettuun ydinaseiskuun. Aseena käytettäisiin todennäköisesti lyhyen tai keskimatkan (ns. taktista) ydinasetta. Ydinasetta ei todennäköisesti käytettäisi yllättäen, vaan Venäjä pyrkisi varoittamaan vihollista sanoin ja teoin, mahdollisesti ydinaseen testiräjäytyksellä. Venäjän ei ole kuitenkaan ikinä pakko noudattaa doktriiniensa kirjauksia, vaan se voi käyttää ydinaseita myös muissa tilanteissa.

Venäjän ja Suomen kahdenvälisten suhteiden näkymät

Suomen turvallisuuspoliittinen liikkumavara oli alkanut kaventua jo ennen Venäjän hyökkäystä Ukrainaan. Venäjää on ärsyttänyt yhä enemmän yhteistoiminta ja yhteiset sotaharjoitukset Naton kanssa, minkä lisäksi se on suhtautunut kriittisesti myös pohjoismaiseen puolustusyhteistyöhön. Kun suhteet olivat samanaikaisesti heikenneet sekä Norjan että Ruotsin kanssa, oli Venäjä alkanut pitää asemaansa koko Pohjois-Euroopan alueella entistä uhatumpana.

Venäjän vuoden 2021 joulukuun turvatakuuvaatimuksissa ainoastaan painettiin paperille ne Venäjän tavoitteet, joita ei tätä ennen ollut haluttu julkisesti lausua. Jouluaattona 2021 ulkoministeriön tiedottaja Marija Zaharova vihjasi Suomen ja Ruotsin voivan joutua Venäjän ydinaseiden kohteiksi, koska ne osallistuvat Naton sotaharjoituksiin (vihjaus oli siis ulkopoliittinen pidäketoimi). Vaikka Venäjä vastustaa ennen kaikkea Natoon liittymistä, se pitää Natoa Yhdysvaltojen työkaluna Venäjän patoamiseen. Venäjä tulkitsee siten lähes varmasti, että Suomen ja Yhdysvaltojen päätös puolustusyhteistyön tiivistymisestä on suunnattu sitä vastaan. Todennäköisesti Venäjä myös pitää tätä yhteistyötä askeleena kohti Nato-jäsenyyttä, riippumatta yhteistyön tarkoituksesta. Venäjä saattaa vastatoimena vahvistaa asevoimiaan Suomen rajan läheisyydessä.

Suomen ja Venäjän naapuruksellisten suhteiden perusta on romahtanut, sillä Venäjän mukaan tämä perusta rakentuu ennen kaikkea taloudellisen yhteistyön, kauppavaihdon, tiiviiden diplomaattisuhteiden päälle ja erityisesti presidenttitason vuorovaikutuksen päälle. Näitä pilareita ei enää ole, minkä lisäksi Venäjällä on varmasti myös havaittu Suomen aulius kovimpien pakotteiden asettamiseen. Venäjän mukaan naapurukselliset suhteet takaavat rauhan maiden välille. Suomen on siis varauduttava pitkäkestoisesti viileämpiin väleihin Venäjän kanssa. Venäjä saattaa myös kostaa Suomen tuen Ukrainalle ja kohdistaa Suomeen epätyypillisiä sodan kynnyksen alle jääviä vastatoimia.

Venäjän pitkäkestoisena tavoitteena on aiemmin ollut kiilan lyöminen lännen riveihin. Siksi ei voida olettaa Venäjän kostavan automaattisesti Ukrainan tukemisen. Taloudellisen keskinäisriippuvuuden heikkenemisen vuoksi porkkanan tarjoamiseen kepin sijaan on kuitenkin huomattavasti vähemmän mahdollisuuksia. Suomen mahdollisuudet välttää Venäjän epäystävälliset toimet ovat siten aiempaa heikommat. Venäjä ei koskaan tunnusta negatiivisen kierteen alkaneen siitä itsestään.

Jos Venäjä saavuttaa tavoitteensa Ukrainassa, sotilaallisen voiman käytön uhka myös Suomea kohtaan kasvaa. Yksikään Venäjän naapurivaltio ei voi enää olettaa, ettei Venäjä ole joissakin oloissa valmis avoimeen sotaan sitä vastaan. Venäjän hyökkäyksen seurauksena jo pelkkä joukkojen keskittäminen rajalle on jatkossa uskottavampi painostuksen väline. Koska kovat pakotteet ovat jo voimassa, lännellä on aiempaa vähän uusia keinoja painostaa Venäjää luopumaan hyökkäysaikeista. Venäjä löytää lisäksi lähes varmasti keinoja vähentää nykyisten pakotteiden vaikutusta, jos sen taloudellinen ja poliittinen järjestelmä selviää talouskriisistä. Jos Venäjä kykenee voittamaan informaatiosodan kotirintamallaan, se pelkää myös aiempaa vähemmän sodasta seuraavia sisäisiä levottomuuksia.

Ukrainan sodan kehittymisnäkymät ja mahdollinen loppuasetelma

Venäjän asevoimien taistelutahto on selvästi Ukrainaa heikompi. Julkisista lähteistä saatavan tiedon perusteella osa Venäjän joukoista ei ole tiennyt lähtevänsä sotaan, ei ymmärrä sodan tarkoitusta, ei halua sotia ukrainalaisia vastaan, eikä halua surmata siviilejä. Asevoimiin ulottuva korruptio on johtanut lisäksi kaluston puutteelliseen huoltoon ja logistiikkaongelmiin. Venäjän taistelukyky heikkenee todennäköisesti sitä enemmän mitä pidemmäksi sota etenee. Ukrainan taistelukyky on sen sijaan pysynyt vahvana.

Venäjä taistelee Ukrainan lisäksi myös aikaa vastaan. Sota on voitettava nopeasti joko taistelukentällä tai neuvottelupöydässä. Sodan häviäminen, pitkittynyt vakava talouskriisi tai informaatiosodan häviäminen Venäjän kotirintamalla merkitsisi uhkaa Putinin valta-asemalle.

Venäjä saattaa olla valmis neuvotteluratkaisuun, jos se ei kykene lyömään Ukrainaa taistelussa. Neuvotteluratkaisun tulisi taata Venäjän ydinintressit ja sallia sen esiintyä voittajana. Rauhanehdoiksi Venäjä asettaisi todennäköisesti Ukrainan puolueettomuuden, asevoimien suorituskyvyn rajoittamisen ja de facto alueliitoksia Venäjään. Ukrainan maanpuolustustahdon ollessa korkealla maan johto ei voi suostua häpeärauhaan, mutta jos taistelutahto heikkenee, Ukrainakin saattaa olla valmis taipumaan joihinkin Venäjän ehtoihin. Osapuolten sotamenestys ratkaisee lopulta, mihin sopimuksiin he voivat suostua.

Venäjän kohtaaman aikapaineen vuoksi sodasta tulee sitä raaempi, mitä pidempään aktiiviset taistelut jatkuvat. Venäjä on aloittanut jo siviilikohteiden pommitukset tykistöllä, mitä ilmeisimmin pyrkien murtamaan ukrainalaisten taistelutahdon. Venäjä joutuu turvautumaan tykistöönsä jatkossa entistä enemmän jo pelkästään sen vuoksi, että se tarvitsee täsmäaseiden reserviään myös strategisen pidäkkeensä ylläpitämiseen.

Huolimatta siitä, että Venäjän olisi tässä vaiheessa rationaalisinta hyväksyä tyydyttävä neuvotteluratkaisu, riman asettamista epärealistisen korkealle ei voida sulkea pois. Putinin motiiveina hyökkäykselle olivat viha ukrainalaisuutta kohtaan, ideologinen historiantulkinta, katkeruus kylmän sodan lopputuloksesta ja pelko Yhdysvaltojen yrityksestä vahingoittaa Venäjää tai syöstä hänet vallasta. Päätöstään hyökätä hän perusteli puheessaan myös ”voimalla ja valmiudella kamppailuun”. Koska hyökkäys ei perustunut puhtaisiin järkisyihin ja realistisiin arvioihin Venäjän voimavaroista, Putin saattaa haluta jatkaa sotaa, vaikka Ukrainan lyöminen ei olisi realistisesti mahdollista. Tässä tilanteessa myös Putin syrjäyttäminen on yksi mahdollinen lopputulos, vaikka Venäjän järjestelmä onkin rakennettu torjumaan sekä palatsivallankumoukset että kansannousut.